

Teea Kortetmäki^a

Ruokaoikeudenmukaisuus ja ympäristökysymys

Johdanto

Ruokaoikeudenmukaisuus tarkoittaa ruokajärjestelmän toimintojen ja niiden vaikutusten jakautumisen oikeudenmukaisuutta eri ihmisryhmiä kohtaan. Termi viittaa sekä etenkin Pohjois-Amerikassa vaikuttavaan kansalaisliikkeitään (*food justice movement*) että tieteellisen tutkimusaiheeseen, jota erityisesti antropologit, filosofit ja politiikantutkijat ovat lähestyneet niin teoreettisesti kuin empiirisestikin. Tutkimuskäsitteenä ruokaoikeudenmukaisuus koskee laajasti ottaen ruokajärjestelmän toimintoihin liittyvien hyötyjen ja haittojen jakautumista. Toisin sanoen se tarkastelee miten, missä ja kenen toimesta ruokaa tuotetaan, käsitellään ja myydään, näiden käytäntöjen ja niiden seurausten oikeudenmukaisuutta sekä sitä, onko ihmisillä yhtäläinen mahdollisuus hankkia ruokaa (Gottlieb & Joshi 2013, 6). Aiheen tutkimus sijoittuu pääosin kolmen lähestymistavan ympärille: kansalaisliikkeitään tutkimukseen, vaihtoehtoisten käytäntöjen ja kestävämmän ruokajärjestelmän kehittämiseen sekä eriarvoisuuksien analysointiin vallitsevissa ja vaihtoehtoisissa ruokajärjestelmissä (Glennie & Alkon 2018). Keskeisiä asiakysymyksiä ovat muun muassa viljelijöiden ja ruokatyöntekijöiden asema, ruoan saatavuus ja niin sanotut ruoka-aavikot (alueet joilla puuttuu mahdollisuus ostaa terveellistä ruokaa), tuotannon ympäristövaikutusten (esimerkiksi torjunta-aineille altistuminen) jakautuminen, sekä ruokajärjestelmään liittyvä politiikka ja ruokajärjestelmän globalisoituminen (Glennie & Alkon 2018). Ruokaoikeudenmukaisuutta on kutsuttu myös ruokajärjestelmän oikeudenmukaisen kestävyuden tutkimusalaksi, joka yhdistää sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja ekologisen kestävyuden kysymykset (Agyeman 2013; Glennie & Alkon 2018).

Ruokaoikeudenmukaisuus kytkeytyy ja liittyy muihin ruokajärjestelmän sosiaalisia aspekteja koskeviin käsitteisiin, erityisesti oikeuksiin, ruokaturvaan ja ruokasuvereniteettiin. Oikeusnäkökulma on läsnä (vaikkei aina erikseen artikuloituna) oikeudenmukaisuuden diskursseissa kahdessa mielessä: oikeutena ravitsevaan, turvalliseen ja soveliaaseen ruokaan sekä poliittisena oikeutena vaikuttaa ruokajärjestelmän toimintaan (Holt-Giménez 2011). Ruokaturva (*food security*) viittaa tilanteeseen, jossa kaikilla ihmisillä on kaikkina aikoina mahdollisuus hankkia turvallista, ravitsevaa ja soveliaasta ruokaa aktiivisen ihmiselämän mahdollistamiseksi (FAO *ym.* 2018, 159). Ruokaturvan toteutuminen on ruokaoikeudenmukaisuuden välttämätön, mutta ei riittävä ehto.¹ Ruokasuvereniteetti (*food sovereignty*) puolestaan on ruokaoikeudenmukaisuuden

a. Tampereen yliopisto, teea.kortetmaki@uta.fi

1. Ruokaturvaan vaikuttavat ruoan tarjonta, tarjonnan jatkuvuus ja vakaus, ruoan hinta ja ihmisten käytettävissä olevat tulot sekä sosiaaliturva, sekä ruoan hyödynnettävyys eli miten suuri osa hankitusta ruoasta ja ravinteista päätyy elimistön käyttöön (FAO *ym.* 2018). Ruokaoikeudenmukaisuuden keskusteluissa on suhtauduttu ruokaturvadiskursiin kriittisesti. Sen on kritisoitu sivuuttavan kysymykset oikeudenmukaisuudesta ja ekologisesta kestävydestä ja suhtautuvan ruokaturvaan vain tuotannon tehostamisen ja lisäämisen kysymyksenä (esim. Schanbacher 2010; Lang & Barling 2012; toisaalta ks. Mooney & Hunt 2009 ruokaturvan eri kehystistä).

samansuuntainen lähikäsite ja jotkut tutkijat ovat jopa käyttäneet käsitteitä synonyymisesti, vaikka niiden välille voidaan osoittaa painotuseroja ja niillä on erilainen historiallinen ja maantieteellinen tausta (Cadieux & Slocum 2015). Ruokasuvereniteetti on globaalista etelästä lähtenyt kansalaisliikehdintää, joka vaatii ruokajärjestelmän täydellistä uudistamista ja itsemääräämisoikeuden eli suvereniteetin palauttamisesta paikallisille paikallisyhteisöille ja viljelijöille (Schanbacher 2010; Holt-Giménez 2011; Cadieux & Slocum 2015). Suvereniteetti on siis vaatimuksiltaan radikaalimpaa kuin ruokaoikeudenmukaisuus, johon lasketaan mukaan myös maltillisemmat reformit nykyisiä instituutioita uudistamalla.

Tässä artikkelissa tarkastelen ruokaoikeudenmukaisuuden yhteyksiä ruokajärjestelmän ekologiseen kestävyys ja niiden merkitystä ruokapolitiikan kannalta. Tarkasteluni taso on yleinen ja teoreettis-käsitteellinen: arvioideni kohteena ei ole mikään tietty ruokaan liittyvä kansalaisliikehdintä vaan osallistun tutkimuskirjallisuuden sekä ruokapolitiikan keskusteluihin. Argumentoin, että ruokaoikeudenmukaisuuden ja ekologisen kestävyys kysymykset voivat olla toisiinsa nähden jännitteisiä ja että ruokajärjestelmän ja ympäristön monimutkainen vuorovaikutussuhde vaatii tuekseen aktiivista ruokapolitiikkaa. Tämä asettaa haasteen: miten tehdä ruokapolitiikkaa, joka vastaa sekä oikeudenmukaisuuden että ekologisen kestävyys vaatimuksiin?² Entä miten oikeudenmukaisuusnäkökulman keskeinen vaatimus ruokademokratian lisäämisestä suhteutuu tähän haasteeseen? Käsitteelen lopuksi esittämäni jännitteisyyttä ja sen ruokademokratialle asettamaa haastetta erityisesti suhteessa lähiruokaan sekä viime aikaisiin vaatimuksiin transitiosta kohti kasviperäisempää ruokajärjestelmää.

Oikeudenmukaisuus ruokajärjestelmässä

Ruokajärjestelmällä tarkoitetaan ruoan tuottamiseen, jalostamiseen, pakkaamiseen, kuljetukseen, myyntiin sekä tarjoiluun ja valmistukseen liittyvää laajaa toimintojen ja toimijoiden verkostoa (Ericksen 2008, 234). Varsinaisten ruokaketjun toimintojen lisäksi ruokajärjestelmään kuuluvat myös sellaiset sosioekonomiset ja ympäristötekijät, jotka osaltaan määrittävät millainen ruokajärjestelmän toiminta on kannattavaa tai edes mahdollista (esim. viljelyolosuhteet). Oikeudenmukaisuuden näkökulmasta avainkysymys on, miten poliittinen ohjaus ja yhteiskunnalliset rakenteet kuten markkinat ja instituutiot vaikuttavat ruokajärjestelmän hyötyjen ja haittojen jakautumiseen sekä ihmisten mahdollisuuden turvata ravitsemuksensa. Globaalisti ruokaoikeudenmukaisuuden ydinongelma on ruokaturvan puute. Yksilöiden ja kotitalouksien mahdollisuudet hankkia riittävästi ravitsevaa ja soveliaista ruokaa sekä ruoan hankintamahdollisuuksien vakaus vaihtelevat suuresti. YK:n arvion mukaan noin 820 miljoonaa ihmistä on aliravittuja (FAO *ym.* 2018). FAO käsittelee uusissa raporteissaan ravitsemusongelmia myös laajemmasta näkökulmasta (ruokaturvattomuuden kokemus), mutta virallinen luku perustuu edelleen kalorivajeen käsitteeseen. Luku vähättelee ongelmaa myös kalorivajeen osalta: se määrittelee aliravitsemukseksi vain pitkään jatkuvan minimaalisen aktiivisuustason mukaisen energiantarpeen alittumisen, jolla vähänkään fyysistä työtä tekevät eivät selviä, eikä huomioi elintärkeiden ravintoaineiden saantia. Keskinäisen aktiivisuustason vaatimuksilla mitattuna nälkää näkee noin 1,5 miljardia ja vajaaravitsemuksesta (jonkin välttämättömän ravintoaineen puutteesta) kärsii yli 2 miljardia ihmistä (Hickel 2016). Nämäkin luvut eivät kata ruokaturvan puutteen muita muotoja. Huomattavasti suurempi joukko ihmisiä pysyy jotenkuten ravittuina mutta elää jatkuvassa epävarmuudessa ruoan saatavuudesta tai kohtaa huomattavia vaikeuksia hankkia terveellistä ja tuoretta ruokaa johtuen esimerkiksi sosioekonomisista seikoista tai kauppojen sijainnista. Ruoka on ihmiselle välttämätöntä ja perusoikeus (Yhdistyneet Kansakunnat 1948), joten ruokaturvan puute on erityisen vakava epäoikeudenmukaisuuden muoto. Toinen

2. Oikeudenmukaisuus viittaa tässä sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen, jonka osatekijä ruokaoikeudenmukaisuus on. Ekologinen kestävyys puolestaan on ehto ihmistoiminnan jatkumiselle tulevaisuudessa, joskin ihmistoiminta voi jatkaa ekologisen kestävyys toteutuessa myös sosiaalisesti epäoikeudenmukaisissa muodoissa. Määrittelen ekologisesti kestävä ihmistoiminnan toiminnaksi, joka säilyttää ekosysteemien toimivuuden, biologisen monimuotoisuuden sekä rajoittaa resurssien käytön luonnon kantokyvyn ja uusiutuvien resurssien uusiutumiskyvyn rajoihin. Kestävyys tulee toteutua sekä globaalilla että paikallisella tasolla. Täsmällisempi määritelmä tai kestävyys raja-arvon määrittely ei ole artikkelin kontekstissa välttämätöntä.

globaalisti painava ongelma on viljelijöiden ja alkutuotannon työntekijöiden heikko asema. Monissa maissa alkutuotannon ja ruokateollisuuden työolot rikkovat perusoikeuksia: altistus esimerkiksi torjunta-aineille on haitallisen korkea, palkka ei riitä minimoitointitulon, työehdot eivät takaa turvaa esimerkiksi onnettomuustilanteissa, ja räikeimmissä tapauksissa ihmiset työskentelevät orjuutta vastaavissa olosuhteissa vailla mahdollisuuksia lähteä pois tai järjestäytyä tilanteen muuttamiseksi (Gottlieb & Joshi 2013, 13–38).

Oikeudenmukaisuuden ongelmat ulottuvat maantieteellisesti kaikkialle, myös Suomeen, vaikka ongelmien mittakaava ja luonne vaihtelevat. Suomessa esimerkiksi ruokaketjun tulonjako on epäoikeudenmukainen alkutuottajille, joille jää suhteessa huomattavan pieni osa tuotteen loppuhinnasta ja jotka kamppailevat usein toiminnan kannattavuuden rajamailla. Lisäksi viljelijät ovat usein voimasuhteiden näkökulmasta altavastajia ruokaketjun toimijoiden välisissä sopimusneuvotteluissa ja haavoittuvia sekä taloudellisille että ympäristöllisille muutoksille (Puupponen *ym.* 2017). Ruokajärjestelmän työoloissa on esiintynyt epäkohtia muun muassa marja-alalla sekä ravintoloissa. Lisäksi Suomessakin leipäjonot ja ruokaturvan puute heikompiosaisilla ovat vakiintuneet normaaleiksi ilmiöiksi (Silvasti 2015).

Kysyntänäkökulman ja yksilövastuuta korostavan ajan hengen myötä julkisessa keskustelussa on toisinaan korostunut ”äänestä lompakollasi” –malli, jossa yksilön ensisijainen velvollisuus vähentää epäoikeudenmukaisuutta ja haitallisia ympäristövaikutuksia liittyy kulutusvalintoihin. Erityisesti Pohjois-Amerikan keskusteluissa tunnetut auktoriteetit kuten Michael Pollan (2009) ja Marion Nestle (2000) ovat esittäneet yksilötason ruokavalintojen olevan poliittisia tekoja. Toisaalta myöhemmin Nestle (2013, 358–372) on korostanut valintoihimme vaikuttavaa ympäristöä ja tarvetta muuttaa myös itse politiikkaa sekä valintaympäristöä kulutusvalintojen ohella. Oikeudenmukaisuuteen liittyvien velvollisuuksien määrittämistä ensisijaisesti kuluttamisen kysymykseksi voidaankin kritisoida ongelmien rakenteellisuuden ja systeemisyiden vuoksi. Sosioekonomiset ja markkinatekijät rajoittavat yksilön mahdollisuuksia tehdä kulutusvalintoja (vastuullisemmat vaihtoehdot voivat olla liian kalliita tai niitä ei ole lähikaupoissa saatavilla), ja silloinkin kun yksilöllä on tarpeeksi resursseja tehdä valintoja, valinnat tehdään joka tapauksessa vallitsevien rakenteiden puitteissa eivätkä ne siten edistä rakenteiden muuttamista (Gilson 2014). Reilun kaupan kahvin tilanne havainnollistaa ongelmaa: vaikka sen tuottajat saavat keskimäärin absoluuttisesti korkeamman hinnan kahvista, heidän suhteellinen osuutensa tuotteen loppuhinnasta on usein alhaisempi kuin tavanomaisen kahvin kohdalla, eli markkinarakenteiden vuoksi ruokaketjun muut toimijat hyötyvät sertifiointista suhteessa vielä enemmän kuin viljelijät (Valkila & Nygren 2009). Tiettyjen toimijoiden tahallisen haitan (esimerkiksi ihmisoikeuksia rikkovat työolot) lisäksi ruokajärjestelmässä onkin paljon rakenteellista eriarvoisuutta (Gilson 2014). Tämä tarkoittaa, että vallitsevat rakenteet, normit ja saavutetut ominaisuudet, kuten toiminnan kokoluokka, määrittävät toiminnan puitteita ja rajoittavat mahdollisuuksia toimia toisin sekä määrittävät toimijoiden välisiä valta- ja vaikutussuhteita. Rakenteellinen epäoikeudenmukaisuus syntyy erilaisten rakenteellisten asiaintilojen kompleksissa verkostossa ja sitä ylläpidetään myös arkisten, hyväksytyinä pidettyjen toimintojen kautta: varsinaisia väärintekijöitä on vaikea osoittaa (Young 2011). Esimerkiksi yritysten on säilytettävä taloudellinen toimintakykynsä kiivaasti kilpailluilla markkinoilla, ja valtio voi menettää sille tärkeän teollisuudenalan toiseen maahan, jos se yksin kiristää valvontaansa eivätkä muut valtiot niin tee. Rakenteellisen eriarvoisuuden korjaaminen ei ole yksittäisen toimijan tai toimijaryhmän käsissä vaan vaatii poliittista ja laaja-alaista ratkaisua (Young 2011; Gilson 2014).

Ruokaoikeudenmukaisuutta ajavat kansalaisliikkeet ovatkin lähestyneet ruokaan liittyvää eriarvoisuutta usein rakenteellisella tulokulmalla ja esittäneet jopa, että vastuullinen ostoskori on lähinnä hyväosaisten kuluttajien etuoikeus eikä paranna huono-osaisten asemaa (Alkon & Agyeman 2011, 6; Rajas 2017). Liikkeiden mukaan vallitseva globaali, yritysvetoinen ruokaregimi on epäoikeudenmukaisuutta aiheuttava ja ruokademokratiaa estävä makrorakenne, jonka muuttaminen vaatii yksilöiden ja yhteisöjen valtaistamista ja ruokaan liittyvän paikallistason päätösvallan palauttamista (Bailey 2011). Päätösvallan palauttamisen myötä yhteisöjen nähdään voivan rakentaa oikeudenmukaisia ja kestäviä paikallisia ruokajärjestelmiä (Alkon & Agyeman

2011). Paikallisuus ja ruokademokratia ovatkin ruokaoikeudenmukaisuuden keskeisimpiä vaatimuksia.

Ruoka- ja ympäristökysymyksen kytkös

Ruokajärjestelmä on sekä haavoittuvainen ympäristön tilan muutoksille (Ericksen 2008; Porter *ym.* 2014) että merkittävä ympäristöhaittojen aiheuttaja (Clark & Tilman 2017; Poore & Nemecek 2018; Springmann et al. 2018). Ruokajärjestelmän haavoittuvuuden kannalta merkittävien ympäristöongelma on ilmastonmuutos laaja-alaisuutensa vuoksi ja koska se pahentaa muiden merkittävien ympäristöhaasteiden kuten makean veden niukkuuden (esim. Iglesias & Garrote 2015) ja pölyttäjäkadon aiheuttamia ongelmia. Ilmastonmuutos vaikuttaa ja tulee vaikuttamaan tulevaisuudessa yhä enemmän ruokajärjestelmään muun muassa lämpötilan nousun, sadannan muutosten, kasvi- ja eläintautien, lisääntyvien patogeenien ja energiankäyttöön liittyvien muutosten kautta (Vermeulen, Campbell & Ingram 2012, Porter *ym.* 2014). Vaikka ilmastonmuutos tulee pidemmällä aikavälillä aiheuttamaan haasteita ruoantuotannolle kaikkialla, erityisen voimakkaat haittavaikutukset osuvat kehittyviin maihin, joilla on alhaisin sopeutumiskapasiteetti ja joissa ilmastohaitat kohdistuvat muutenkin eriarvoisesti nimenomaan köyhimpiin väestöryhmiin (esim. Porter *ym.* 2014; FAO *ym.* 2018). Vähävaraiset ihmiset ovat toisaalta haavoittuvimpia samankaltaisille vaikutuksille kaikkialla, sillä ruoan ja energian hinnan nousu vaikuttaa heihin suhteessa eniten ja heidän sopeutumisresurssinsa ovat heikommät kuin muulla väestöllä (Vermeulen, Campbell & Ingram 2012).

Ruokajärjestelmän toimijoista maanviljelijät ovat erityisen haavoittuvia ympäristöllisille muutoksille, sillä alkutuotanto on erittäin riippuvaista ilmastotehtävistä (Vermeulen, Campbell & Ingram 2012; Puupponen *ym.* 2017), eikä peltoja voi siirtää suotuisampaan ympäristöön toisin kuin muunlaista yritystoimintaa. Monissa kehittyvissä maissa alkutuotannolla on keskimääräistä suurempi merkitys kansantaloudelle, joten maatalouden kriisien heijastusvaikutukset voivat olla laajoja. Toisaalta nykyiset tukijärjestelmät ja rakenteet jättävät viljelijät haavoittuviksi ympäristöllisiä uhkia vastaan jopa Suomen kaltaisessa vauraassa valtiossa (Puupponen *ym.* 2017). Tämä johtuu esimerkiksi taloudellisten suojamekanismien puuttumisesta sääolojen aiheuttamia satotappioita vastaan. Tulevaisuuden riskeistä saatiin esimakua, kun vuoden 2017 sateet ja kylmyys aiheuttivat joillain alueilla pahimman kadon 30 vuoteen, ja vuoden 2018 viljasadon on puolestaan arvioitu jäävän kuumuuden ja kuivuuden takia pienimmäksi sitten 1987 katovuoden (Luonnonvarakeskus 2018).

Ympäristön tilan muutokset voimistavat ruokajärjestelmässä muutenkin vallitsevia eriarvoisuuksia. Ilmastonmuutos ja makean veden niukkuus ovat tästä erityisen havainnollistavia esimerkkejä laaja-alaisuutensa vuoksi. Monet niiden vaikutukset ruokajärjestelmään ovat rakenteellisia: ilmastopäästöjä tai yleistä vesivarojen niukentumista ei voida palauttaa tietyn toimijatahon tai toiminnan syyksi (normatiivisessa mielessä) vaan ne seuraavat monimutkaisesta vaikutusjoukosta. Rakenteellista eriarvoisuutta aiheuttavien vaikutusten lisäksi ympäristön tilan heikkeneminen lisää yksilöiden ja yhteisöjen haavoittuvuutta tahallisille (ei-rakenteellisille) väärinkäytöksille ja vallankäytölle: niukkuuden oloissa eriarvoisuuksilla on tapana voimistua monen mekanismin kautta, eivätkä muutokset liity vain ympäristötekijöihin. Esimerkiksi ruokaa tai muita niukkoja resursseja jaettaessa naisia ja lapsia syrjitään usein, mikä lisää heidän haavoittuvuuttaan terveysriskeille ja heikentää heidän vaikutusmahdollisuuksiaan yhteiskunnassa (FAO *ym.* 2018), mikä puolestaan altistaa vallan väärinkäytön kohteeksi joutumiselle. Selvää siis on, että ruokajärjestelmän tulevaisuuden kannalta nykyistä vaikuttavampi ympäristöpolitiikka on välttämätöntä.

Vaikka ruoantuotannon turvaaminen ja ruokaoikeudenmukaisuus edellyttävät vaikuttavampaa ympäristöpolitiikkaa, esimerkiksi tehokkaatkaan ympäristötoimet eivät sinänsä takaa oikeudenmukaisuuden paranemista vaan voivat myös heikentää sitä. Näin käy, jos esimerkiksi uudet bioenergiaratkaisut vievät peltoalaa pois ruoan tuotannolta (Koizumi 2015), tuotannon tehostaminen maan käytön resurssitehokkuuden nimissä johtaa maan köyhtymiseen pitkällä aikavälillä ja häiriintyneeseen ravinneriiktoon (Springmann *ym.* 2018) tai jos energian hinta nousee ruoan hintaan nähden niin, että ruokaa kannattaa käyttää enemmän lämmitysenergiaksi,

kuten kauran kohdalla taannoin kävi (YLE 2014). Myös huomattavat kulutusverojen korotukset voivat heikentää köyhimpien väestöryhmien ruokaturvaa ruoan, energian ja asumisen hinnan noustessa, vaikka ilmastonmuutosta saataisiin niillä hillittyä (sama pätee vesivarojen käytön säätelyyn verotuksellisin keinoin). Ruokajärjestelmä voi siis olla haavoittuvainen paitsi ympäristön muutokselle, myös ympäristöpolitiikalle. Poliittikan ”sivuvaikutukset” saattavat kohdentua globaalilla tasolla hyvin eri tavoin, ja niitä on arvioitava erikseen ruokajärjestelmän kannalta. Ruokaoikeudenmukaisuudesta tulee ympäristöpoliittinen kysymys moninaisin tavoin.

Ruoka- ja ympäristökysymysten välinen yhteys on kuitenkin olennaisesti kaksisuuntainen. Ruoan tuottamiseen liittyvät toiminnot selittävät arvioiden mukaan 25–33 % ihmisen aiheuttamista kasvihuonepäästöistä, 40 % maankäytöstä, yli 70 % makean veden saatavuuden niukentumisesta sekä vähentävät monimuotoisuutta ja aiheuttavat metsäkatoa, vesien rehevöitymistä ja merien happamoitumista (Clark & Tilman 2017). Ruokajärjestelmän ympäristöhaittoja ei voi ymmärtää tarkastelematta rakenteellisia tekijöitä, vaikka haittoihin liittyy myös tahallisia laiminlyöntejä (laittomasta ylikalastuksesta torjunta-ainesäädösten rikkomiseen). Esimerkiksi ilmastopäästöt ovat usein ei-aiottu, näkymätön sivuvaikutus ihmisten ravitsemustarpeen tyydyttämisestä tavoilla, jotka ovat nykymarkkinoilla kannattavia. Ylimoitettu lannan levitys pelloille saattaa puolestaan perustua uskomuksiin, joiden mukaan runsas lannoitus on paras tapa huolehtia sadosta ja korkeat satotasot ovat paras tapa välttää ravinnevalumia (Huttunen & Oosterveer 2017). Viljelijöiden haitalliset valinnat voivat myös johtua lukkiutumisesta vanhoihin käytäntöihin, joiden muuttaminen koetaan hyvin vaikeaksi toimintaresurssien niukkuuden vuoksi (esim. Wilson & Tisdell 2001); niukat toimintaresurssit puolestaan liittyvät viljelijöiden heikkoon asemaan ruokajärjestelmässä.

Mitään tiettyä toimijatahoa ei voida pitää ensisijaisesti vastuullisena (velvollisuuksia tuottavassa mielessä) edellä kuvatun kaltaisista ympäristöhaitoista. Vaikka haitat syntyisivät pääosin alkutuotannossa, alkutuottajat eivät välttämättä koe voivansa tehdä ongelman suhteen merkittäviä valintoja: he vain tuottavat ruokaa, jonka tuottaminen on mahdollista sekä edes jokseenkin kannattavaa (tarjoten toimeentulon) – eli tuotteita, joille on ostaja ja joiden tuotantoa tuetaan. Tuotannon tapoja määrittävät puolestaan kulttuurisesti välittyvät järkevyyden periaatteet, materiaaliset olosuhteet ja poliittinen säätely. Kun otetaan huomioon ruokajärjestelmän moninaiset ympäristövaikutukset ja ongelman rakenteellisuus, ruokajärjestelmän toimia ohjaavasta ruokapolitiikasta tulee ympäristöpolitiikkaa. Nykyhetkessä olennaiseksi kysymykseksi nousee ruokatoimintoihin liittyvien ympäristöhaittojen eriarvoinen jakautuminen: samalla kun vauraat maat (ja vauraat ihmisryhmät köyhemmissä maissa) nauttivat poikkeuksellisen edullisesta ja yltäkylläisestä tarjonnasta, ruokajärjestelmän toimintojen haitalliset ympäristövaikutukset kohdentuvat merkittävästi sellaisiin ryhmiin ja alueille, jotka eivät pääse osaksi yltäkylläisyydestä. Nykyisen ruoantuotannon haittavaikutukset kohdentuvat merkittävässä määrin myös tuleviin sukupolviin muun muassa ilmasto-, vesi- ja monimuotoisuusvaikutusten kautta.

Ruokaoikeudenmukaisuuden kirjallisuudessa ruokajärjestelmän ympäristövaikutukset ovat olleet alusta alkaen vahvasti esillä, ja ne on liitetty etenkin globalisointuneeseen ja teollistuneeseen ruokajärjestelmään (esim. Alkon & Agyeman 2011; Gottlieb & Joshi 2013, 226; Cadieux & Slocum 2015). Globaalin ruokajärjestelmän tyypilliset toimintatavat eli suuren mittakaavan tuotanto, teollistuminen ja jalostusasteen lisääntyminen, monokulttuuri ja geenimuuntelu nähdään ekologisesti kestäättöminä (esim. Bailey 2011; Holt-Giménez 2011), samoin tehotuotannon vaatimat tuotantopanokset, ruoan prosessointi ja kuljetus (Gottlieb & Joshi 2013, 226). Erityishuomiota ovat saaneet ihmisiin suoraan kohdistuvat ympäristöhaitat kuten työntekijöiden altistuminen torjunta-aineille tai muille haitallisille kemikaaleille (Gottlieb & Joshi 2013, 22–26; Glennie & Alkon 2018, 5). (Edellä esitetty siis kuvastaa oikeudenmukaisuusliikkeiden kantoja: tutkijoiden tästä osittain eriäviin näkemyksiin palaan myöhemmin.) Vaikka ympäristökysymys on saanut paljon huomiota oikeudenmukaisuuden kirjallisuudessa, eräs keskustelussa lähes huomiotta jäänyt teema on lihantuotanto (Glennie & Alkon 2018, 5), joka on noussut viime vuosina ruokajärjestelmän ekologista kestävyyttä koskevan keskustelun keskiöön. Seuraavaksi tarkastelen lihantuotantoa lyhyesti ympäristövaikutusten ja globaalin ruokaoikeudenmukaisuuden näkökulmasta, sillä se on nähdäkseni tämän hetken tärkein ilmiö pohdittaessa ruokajärjestelmän ekologista kestävyttä sekä tämän tavoitteen suhdetta ruokaoikeudenmukaisuuteen, ja käytän

sitä artikkelin myöhemmissä osissa havainnollistavana esimerkkinä eri tavoitteiden välisistä jännitteistä.³

Lihantuotannon ympäristövaikutukset ovat saaneet paljon huomiota viime vuosina. Etenkin karjankasvatuksen ympäristövaikutukset ovat (tuotantotapojen erot huomioidenkin) huomattavat. Laidunmaat vievät suuren osan maapallon maa-alasta ja rehuntuotanto noin kolmanneksen viljelysmaista, karjalous aiheuttaa noin 50 % ruokajärjestelmän ilmastopäästöistä, ja sen vaikutus rehevöitymiseen, maankäyttöön, monimuotoisuuden vähenemiseen ja makean veden kulutukseen on huomattava (Steinfeld *ym.* 2006; Garnett 2009; Clark & Tilman 2017; Poore & Nemecek 2018). Vaatimukset kestävyysstransiitiosta eli siirtymästä kasvisvoittoisempaan ruokavalioon länsimaissa ovatkin yleistyneet tutkijoiden parissa (esim. Garnett 2009; Sabaté & Soret 2014; Clark & Tilman 2017; Ripple *ym.* 2017; Poore & Nemecek 2018; Springmann et al. 2018). Muutostarve on nähty myös mahdollisuutena synergiaan terveyttä ja ilmastotoimia tukevan ruokapolitiikan välillä (van Dooren *ym.* 2014); ja esimerkiksi Suomessa Valtion ravitsemusneuvottelukunta (2014) suosittelee lihankulutuksen vähentämistä sekä ravitsemus- että ympäristösyistä. On huomioitavaa, että tämä keskustelu koskee teollista länsimaista lihajärjestelmää: eräillä köyhillä alueilla paikallinen lihan tuotanto voi parantaa ruokaturvaa vähentäen haavoittuvuutta ympäristöketiköille (Herrero *ym.* 2010) ja lisäten omavaraisuutta, joskin toisaalta toiminnasta aiheutuvat paikalliset ympäristöhaitat (esim. eroosio ja vesiniukkuus) voivat puolestaan lisätä haavoittuvuutta tulevaisuudessa. Tuotantotapa- ja mittakaavaeroista johtuen en käsittele köyhien alueiden omavaraistuotantoa tässä keskustelussa.

Etenkin vauraiden maiden korkea lihankulutus ja sitä ylläpitävät tekijät vaikuttavat ruokaoikeudenmukaisuuteen monien mekanismien kautta. Korkea lihankulutus lisää globaalia eriarvoisuutta ruoan saatavuuden ja sitä kautta ruokaturvan suhteen: rehuntuotanto vaatii paljon peltoalaa, josta osa sopisi lihaa edullisemman ihmisravinnon tuottamiseen (ja osa rehusta olisi suoraan käypää ihmisravintoa). Nykylajitelmässä lihan tuotannon hyödyt ja haitat jakautuvat epätasaisesti. Suuri osa rehustosta tuotetaan matalan tulotason alueilla kuten Etelä-Amerikassa (The Observatory of Economic Complexity 2018), jolloin vauraammat maat voivat edullisen tuontirehun ansiosta tuottaa eläinproteiinia edullisemmin kuin itse rehunsa viljelemällä. Rehuntuotannon paikalliset ympäristöhaitat kuten metsäkato, eroosio ja torjunta-ainehaitat jäävät kuitenkin rehuntuotantomaihin, joissa taloudellinen hyöty sekä valtasuhteet puolestaan jakautuvat eriarvoisesti paikallisten kesken (Garrett & Rausch 2016). Markkinarakenteet, valtasuhteet ja tuotantokustannuksia piilottava politiikka ylläpitävät järjestelmän eriarvoisuuksia. Rehuntuotannon ulkoistamisen lisäksi lihan hintaa alas painava tehotuotanto, tuotantoyksiköiden koon kasvu sekä järjestelmä, jossa päätöksentekijät ovat usein etäällä päätöksensä haittavaikutuksista (Gilson 2014). Nykymuotoista toimintaa myös pidetään yhä varsin laajalti hyväksyttävänä, koska se edistää edullisen ja ravitsevana pidetyn ruoan saatavuutta. Globaali lihajärjestelmä havainnollistaa konkreettisesti tapoja, joilla ruokajärjestelmän eriarvoisuusvaikutukset ja ympäristöongelmat kietoutuvat yhteen. Kietoutuneisuus ei kuitenkaan tarkoita, että toivottavien asiointilojen eli ruokaoikeudenmukaisuuden ja ekologisen kestävyuden edistäminen kulkisivat automaattisesti ”käsi kädessä”. Niiden välille voi syntyä jännitteitä, joiden ratkaiseminen sekä sosiaalisesti oikeudenmukaisella että ekologisesti kestäväällä tavalla on haasteellista. Seuraavassa havainnollistan ja tarkastelen näitä jännitteitä lähiruoan kontekstissa.

Lähiruoka, oikeudenmukaisuus ja ekologinen kestävyys

Ruokaoikeudenmukaisuudella ja lähiruoalla on läheinen suhde toisiinsa. Lähi- ja lähituotanto nähdään parempana vaihtoehtona globaalille ruokajärjestelmälle, jonka epäoikeudenmukaisuus liitetään etenkin tarjontaketjujen pitenemiseen, jäljitettävyyden heikkenemiseen, teollistumisen ja teknologian käytön kasvuun sekä kansainvälisten suuryritysten valta-asemaan (esim. Allen 2010; Alkon & Agyeman 2011; Cadieux & Slocum 2015). Suomalaisessa kontekstissa

3. Oikeudenmukaisuuteen voidaan liittää myös ns. eläinkysymys, joka liittyy muunlaisten eläinten hyvinvointiin ja oikeuksiin sekä siihen, onko ihmisellä ylipäänsä oikeutta hyödyntää eläimiä. Eläinoikeusdiskurssi käsittelee teoriaperinteessä usein omaksi diskurssikseen, minkä vuoksi en käsittele aihetta enempää vaan keskityn oikeudenmukaisuuteen ihmisten välisenä tasa-arvoisuutena. Rajaus on tässä tekstissä käytännöllinen ja nähdäkseni myös eläinkysymystä olisi tärkeää tarkastella oikeudenmukaisuuden näkökulmasta.

oikeudenmukaisuus nousee esiin lähiruoan kestävyyttä käsittelevässä kirjallisuudessa osana sosiaalista kestävyyttä, jota lähiruoan nähdään edistävän tehokkaasti. Oikeudenmukaisuus liitetään tuottajien toimeentulon turvaamiseen, vastuullisuuteen ja tasa-arvovaikutuksiin (Kuhmonen *ym.* 2015, 44). Lisäksi lähiruoka yhdistetään usein pienyrittäjyyteen ja aluetalouden kehittämiseen (esim. Sireni 2007; Määttä ja Törmä 2012; Kasslin ja Valkeapää 2014), eli lähiruokamarkkinat ovat vaihtoehto suuryritysten hallitsemille ja valtasuhteiltaan eriarvoisille globaaleille markkinoille. Lähiruoka siis mielletään myös Suomessa oikeudenmukaiseksi vastaukseksi ruokajärjestelmän sosiaaliin ja taloudellisiin ongelmiin. Lisäksi lähiruokaa pidetään ympäristöystävällisenä vaihtoehtona muun muassa lyhyemmän jakeluketjun ansiosta (esim. Kasslin ja Valkeapää 2014, 25–26; kansainvälisesti Born & Purcell 2006; McWilliams 2009) sekä tuotantoprosessin ekologisen kestävyuden vuoksi (Kasslin ja Valkeapää 2014). Lähiruoka näyttäytyikin usein keinona lisätä sekä ruokajärjestelmän sosiaalista oikeudenmukaisuutta että ekologista kestävyyttä (ks. edellisten lisäksi myös Allen 2010).

Kysymys lähiruoan ekologisesta kestävyydestä on kuitenkin monimutkainen. Ensiksikin ruoan kuljetuksen merkitys kokonaispäästöille on usein hyvin pieni, ja kuljetuspäästöistä ruoan viimeinen siirtymä kaupasta kotiin muodostaa merkittävän osuuden (Vermeulen, Campbell & Ingram 2012). Suomessa lähiruokatuotteiden ympäristövaikutusten (ilmastopäästöt, rehevöittävät vaikutukset ja ekotoksisuus) on todettu vaihtelevan suuresti ja tuotteen eläin-/kasviperaisuuden olevan ympäristövaikutusten merkittävin määrittäjä lukuun ottamatta hirven riistalihaa (Räsänen *ym.* 2014); ilmaston kannalta onkin usein tärkeämpää mitä ruokaa tuotetaan kuin missä se tuotetaan (Weber & Matthews 2008). Kuljetuskilometrit ovat yleisesti ottaen huono indikaattori ruoan ekologiselle kestävyydelle (Oosterveer & Sonnenfeld 2012), ja joissain tapauksissa lähiruokamarkkinat voivat jopa lisätä toimitusketjun kuljetuspäästöjä, kun logistiikka on suuria toimitusketjuja tehottomampaa (Coley *ym.* 2009; Räsänen *ym.* 2014). Ruoka-alan toimijat näyttävät tunnistavan lähiruoan käytön lisäämiseen liittyvät pidemmät hakumatkat kustannus- mutta eivät ympäristökysymykseksi (Sireni 2007, 44–45). Pienimuotoisempi lähiruoan edistäminen eli yhteisöviljely ei myöskään takaa ruoan ekologista kestävyyttä, joka riippuu ennen kaikkea siitä, miten ihmiset kulkevat hoitamaan viljelmiä – autoillen, julkisella liikenteellä, vai kevytliikenteellä. Toisaalta oikeudenmukaisuuden näkökulmasta tärkeä huomio on, että lähiruoka siirtää tuotannon paikalliset ympäristövaikutukset, kuten metsäkadon, rehevöittävät vaikutukset ja niukkojen vesivarojen ylikäytön, lähelle sen kulutuspaikkaa. ”Kaukuruoan” kohdalla haitat on ulkoistettu muihin maihin, joissa ne heikentävät tuottajamaan omia pitkän aikavälin tuotantoedellytyksiä ja ovat kuluttajalle näkymättömämpiä. Näin ollen ruoan tuottaminen riittävän lähellä saattaa lisätä sekä kiinnostusta että mahdollisuutta puuttua tuotannon ympäristövaikutuksiin. Kaikkein eniten lähiruoan ekologinen kestävyys riippuu kuitenkin siitä, mitä ruoka-aineita lähiruokana tuotetaan.

Lähiruoan kautta edistettävän ruokaoikeudenmukaisuuden ja ruokajärjestelmän ekologisen kestävyuden välillä voi siis vallita jännitteinen suhde, sillä lähiruoka ei ole synonyymi ekologisesti kestäväälle ruoalle ja ”resurssiviisas kaukuruoka” voi olla ympäristövaikutusten kannalta parempi valinta. Ympäristövaikutusten tarkastelu on tosin keskittynyt usein ilmasto- ja energianäkökulmaan, vaikka kattava vertailu vaatisi laajempaa metriikkaa (josta esimerkkeinä Räsänen *ym.* 2014; Poore & Nemecek 2018; ja Springmann *ym.* 2018.) Lähiruokaideologian kritiikki onkin lisääntynyt viime vuosina kansainvälisessä kirjallisuudessa, mutta se on keskittynyt tarkastelemaan resurssikysymyksiä, ja sivuuttanut oikeudenmukaisuuskysymykset (Scharber & Dancs 2016) sekä edellä kuvatun jännitteisyyden aiheuttamat haasteet. Erityisen voimakas jännite on alueilla, joissa maatalous ja elintarviketeollisuus ovat nykyisellään painottuneet ympäristön kannalta haitallisimpiin tuotannon muotoihin kuten eläintuotantoon. Ruokaoikeudenmukaisuuden näkökulma kohdistaa huomion alkutuottajien heikkoon toimeentuloon, jonka suhteen merkittävin tapa parantaa tilannetta on parantaa tuottajien markkina-asemaa ja heidän harjoittamansa tuotannon kannattavuutta. Tällaiset toimenpiteet parantavat viljelijöiden taloudellista turvaa ja oikeudenmukaistavat ruokaketjun tulonjakoa, mutta ne eivät itsessään edistä ympäristön kannalta vaadittavan kestävyystransition (eläinperäisen maatalouden väheneminen) toteutumista vaan saattavat osaltaan ennemmin tukea vallitsevien, ekologisesti kestävämmien tuotantosuuntien säilymistä, kun niiden kannattavuus

paranee. Lähiruokaa ja oikeudenmukaisuutta korostava tavoitteenasettelu saattaa tällöin johtaa ristiriitaisiin politiikkasuosituksiin ekologisen kestävyuden näkökulmaan nähden. Jännitteellä on myös toinen puoli: vaatimus kestävyystransitiosta voi näyttäytyä epäoikeudenmukaisena osalle alkutuottajista, sisältäähän transitiovaatimus implisiittisesti kannan, jonka mukaan osaa nykyisistä alkutuotannon muodoista (ja siten alkutuottajista) ei tulisi tukea.

Julkisessa keskustelussa on välätelty toiveita myös win-win-ratkaisuista, joissa lihantuotantoa voitaisiin tukea ja jatkaa nykymitassaan vaikka kotimainen lihankulutus vähenisi. Helmikuussa 2018 maa- ja metsätalousministeri Jari Leppä visioi Suomen mahdollisuuksia vastata lihankysyntään maailmalla todeten, että ”Suomella on hyvät, luontaiset edellytykset lihantuotantoon. Meillä ei esimerkiksi ole pulaa puhtaasta vedestä.” (MT 2.2.2018) Näkökulman ekologinen kestävyys edellyttäisi, että Suomessa tapahtuva lihantuotanto ja –vientä johtaisivat lihantuotannon vähentämiseen alueilla, joissa tuotannon ympäristöhaitat ovat suuremmat. Tällaista muutosta ei voida tuottaa pelkän viennin eikä kotimaisten politiikkatoimien voimin: tarvittaisiin kansainvälistä politiikkaa, joka johtaisi globaalien lihantuotannon vähentämiseen ja tuotannon kohdistamiseen optimaalisille alueille. Vientimarkkinoille tähtäävän kasvun tukeminen on myös ongelmallista ja epäkoherenttia suhteessa EU:n ilmasto- ja kehitystavoitteisiin (IPES 2018, 10). Ehdotus ei siis ratkaise jännitteitä ruokaoikeudenmukaisuuden ja ympäristökysymyksen välillä.

Mikä uudistaa ruokajärjestelmää?

Ekologisen kestävyuden nimissä vaadittu siirtyminen kasvipäisempään ruokajärjestelmään saattaa tapahtua ilman kotimaista julkisen sektorin politiikkaohjausta, jos ympäristötoimia ajavat muut muutosvoimat ja niiden yhteisvaikutukset. Muutokset voivat olla markkinavetoisia ja seurata tuoteinnovaatioista, teknologiaratkaisuista ja kysynnän merkittävistä muutoksista (vahvat ruokatrendit), tai ne voivat johtua EU:ssa tai globaalitasolla tehtävistä politiikkatoimista. Siirtyminen kohti kasvipäisempää ruokajärjestelmää parantaa järjestelmän ekologista kestävyyttä ja todennäköisesti myös kansanterveyttä (van Dooren *ym.* 2014) muutospolusta riippumatta. Muutosten vaikutus ruokaoikeudenmukaisuuteen riippuu kuitenkin olennaisesti siitä, miten muutos tapahtuu. Markkinalähtöinen kestävyystransitio on haaste etenkin alkutuotannolle. Ensinnäkin alkutuottajien ja jalostajien on voitava reagoida markkinoilla tapahtuviin muutoksiin, ja koska markkinavetoisessa toiminnassa tälle ei ole tarjolla erillisiä tukia, vaan kysyntänsenttiivi, muutospaineen alla selviävät parhaiten ne, jotka kykenevät muuttamaan toimintaansa ketterimmin eli toimijat, joilla on jo lähtökohtaisesti hyvät (materiaaliset ja immateriaaliset) resurssit. Esimerkiksi alkutuotannossa suurimmissa ongelmissa ovat vaikeuksia kohdanneet tilat, joiden muutoskyky on heikko esimerkiksi talousongelmien tai vähäisten sosiaalisten resurssien (puuttuva tieto uusista mahdollisuuksista tai huonot sosiaalista tukea muutokselle tarjoavat verkostot) vuoksi. Riskinä siis on, että etenkin alkutuotannossa jo ennestään hyvin pärjäävät tulevat pärjäämään entistä paremmin ja huonosti pärjäävillä menee vielä huonommin. Vastaavat ongelmat liittyvät kasviproteiinien lisäksi myös moniin muihin ympäristön kannalta sinänsä hyviin muutoksiin, jos ne tapahtuvat vain markkina- tai teknologiavetoisesti: esimerkiksi biokaasun osalta uusista ratkaisuista hyötyvät ensimmäisenä parhaiten resursoidut toimijat, joilla on varaa investoida kalliisiin järjestelmiin ja jotka näin saavuttavat vielä lisää kilpailuetua suhteessa muihin toimijoihin. Suuruuden ekonomia voimistuu.

Myöskään kuluttajien näkökulmasta markkinavetoinen muutos ei takaa ruokaan liittyvän eriarvoisuuden vähenemistä, mikä näkyy tämänhetkessä markkinavetoisessa ”vegeboomissa”. Suomen markkinoille tulleet uudet kasviproteiini- ja valmisruokainnovaatiot mahdollistavat ekologisesti kestävämmän ruokailun ilman ruokataitojen kartuttamista. Kuluttajat voivat saada muutoksesta myös terveyshyötyjä lihankulutuksen vähetessä (edellyttäen että vaihdos ei tapahdu terveyden kannalta haitallisempiin, kuten runsaasti suolaa ja tyydytynyttä rasvaa sisältäviin jalosteisiin). Uusien tuotteiden ongelma on kuitenkin niiden moninkertainen hinta verrattuna tavanomaisiin lihatuotteisiin⁴, joiden hinnat ovat painuneet hyvin alas pääosin rakenteellisten

4. Esimerkiksi kirjoitushetkellä (5/2018) S-ketjun verkkokaupassa jauheliha maksoi 4,5–7,5 €/kg ja jauhelihan tapaan käytettävät kylmiökasviproteiinit noin 15,5–16,5 €/kg. Jälkimmäisten hinta toki laskenee tuotannon skaalautuessa, vaikka hintaan vaikuttavaa poliittista ohjausta ei tapahtuisi. Kaupoissa on tarjolla myös edullisia kasviproteiineja (kuten papuja), mutta käynnissä oleva ”vegebuumi” on liittynyt nimenomaan uusien, pitkälle jalostettujen tuotteiden ilmestymiseen markkinoille.

syiden vuoksi. Kasviproteiini-innovaatiot eivät siis ole ainakaan vielä tasa-arvoisesti kaikkien saatavilla, vaan niistä hyötyvät ennen kaikkea keski- ja hyvätuloiset. Kun huomioidaan, että sosioekonomiset terveyserot ovat Suomessa merkittävät (Vaarama *ym.* 2014), korkean hintatason lihankorvaajat eivät vähennä ravitsemuksellista eriarvoisuutta. Markkinavetoinen transiio saattaa jopa lisätä sosiaalista segregatiota, jos väestö jakautuu lihaa entiseen tapaan kuluttaviin kansalaisiin ja hyväosaisten, muutoshaluisten ja tiedostavien muodostamaan fleksaajien ja vegetaristien joukkoon. Uusiin innovaatioihin liittyvän elintarviketeollisuuden toiminnan tarkastelu oikeudenmukaisuuden näkökulmasta on puolestaan ollut pikaruokaan kohdistettua kritiikkiä lukuun ottamatta toistaiseksi vähäistä (Glennie & Alkon 2018) ja vaatisi lisähuomiota, johon tässä tekstissä ei valitettavasti ole mahdollisuutta.

Kestävystransitiio saattaa ohjautua myös ulkopuolelta tulevin poliittisin muutosvoimin. Näin voi esimerkiksi käydä, jos EU:n maatalouspolitiikassa otetaan käyttöön voimakas ilmasto-ohjaus, kuten kestävien ruokajärjestelmien kansainvälinen asiantuntijapaneeli on lausuntonlunnoksessaan esittänyt (IPES 2018). Jos Suomi ei tue EU-tason ilmastopolitiikasta seuraavaa maatalouden rakennemuutosta ja tuotantosuunnan vaihtoon (eläinperäisen tuotannon vähentäminen) liittyvien riskien tasaamista, EU:n aiheuttama muutospainne voi johtaa alkutuottajien talousongelmiin ja sosiaalisen eriarvoisuuden kasvuun. Kannattavuuden rajoilla ponnistelevat alkutuottajat eivät selviä muutosten vaatimista toimenpiteistä kuten investoinneista, ja esimerkiksi ikääntyvät tilalliset (joille tuotantosuunnan vaihdos on haastavinta) ovat vaarassa jäädä muutoksen keskellä yksin. Tästä voi seurata alueellisen eriarvoisuuden kasvua: maatalous-Suomi jakaantuu muutospainesta helpommin selviäviin voittajiin ja lopun alkua odotteleviin häviäjiin. Erityisessä riskissä ovat eläinperäisen maatalouden varassa toimivat syrjäseudut.

Vaikka yksityisen ja julkisen sektorin välinen suhde on ruokapolitiikassa monimutkainen eikä muutos ole useinkaan vain jommankumman aikaansaannosta, edellä oleva muutospolkujen tarkastelu oikeudenmukaisuuden näkökulmasta selvittää, miksi kestävystransition tulisi olla joko politiikkavetoista tai ainakin aktiivisella kotimaisella ruokapolitiikalla tuettua. Kotimaista ruokapolitiikkaa tarvitaan varmistamaan, että ruokajärjestelmään kohdistuvat muutospainet voidaan valjastaa edistämään ruokaoikeudenmukaisuutta myös Suomessa ja että muutos ei aiheuta kohtuuttoman erisuuruisia haittoja eri toimijoille tai lisää kuluttajien välistä eriarvoisuutta. Tämä argumentti ruokapolitiikan tärkeydestä oikeudenmukaisuuden turvaajana johdattaa takaisin ruokaoikeudenmukaisuuden keskeiseen vaatimukseen ruokapolitiikan ja nimenomaisesti kansanvaltaisen päätöksenteon eli ruokademokratian lisäämisestä. Tässä vaatimuksessa on kuitenkin omat olennaiset piirteensä, joiden vuoksi ruokademokratian lisäämisen ja oikeudenmukaisuuden eri tasojen sekä ekologisen kestävyuden välillä on mutkikas suhde. Artikkelin loppuosassa tarkastelen tätä kysymystä ja ehdotan joitain suuntaviivoja ruokapolitiikan kehittämiseksi niin, että se tukisi sekä ruokademokratian että oikeudenmukaisuuden ideaalien tavoittelua ekologisesti kestävällä tavalla.

Ruokademokratia ja oikeudenmukaisuus

Ruokaoikeudenmukaisuuden keskeisimpiä vaatimuksia on päätöksentekovallan palauttaminen yhteisöille ja kansalaisille eli ruokademokratian lisääminen (esim. Levkoe 2006; Allen 2010; Bailey 2011; Holt-Giménez 2011; Cadieux & Slocum 2015). Kansalaistoiminnassa on vaadittu ruokapolitiittisen ”tyhjiön” täyttämistä demokratiaa lisäävin keinoin kuten ruokaneuvostojen (*food policy councils*) avulla (esim. Wekerle 2004; Schiff 2008), joita International Conference on Nutrition ehdotti itse asiassa jo 1990-luvulla neuvonta- ja tiedonvälityskanaviksi päättäjien suuntaan (Lang & Heasman 2015). Neuvostojen ongelmana on toisaalta niiden tyypillisesti neuvoa-antavaksi rajoitettu status, mikä heikentää niiden vaikutusvaltaa (Wekerle 2004, 382), sekä usein eriarvoistava ja tiettyjä ryhmiä (mm. värilliset, naiset ja pienituloiset) ulossulkeva kokoonpano (Cadieux & Slocum 2015, 11–12). Ruokapolitiittiset neuvostot eivät ole siis ihmelääke ruokapolitiikan tai ruokademokratian vajeeseen. Ruokademokratian kehittämistä pohdittaessa tulee tarkastella sekä päätöksenteon oikeudenmukaisuutta että tässä artikkelissa kuvattuja jännitteitä oikeudenmukaisuuden ja ekologisen kestävyuden välillä.

Ruokademokratiassa päätöksentekoon liittyy kaksi kysymystä: mitä ruokapolitiikalla halutaan tavoitella ja millaisin (hyväksyttävänä pidetyin) keinoin tavoitetta kohti päästään? Jälkimmäiseen kysymykseen ja järjestelmän ekologisen kestävyuden parantamiseen liittyy on huomionarvoista, että esimerkiksi suomalaiset kuluttajat näyttävät yliarvioivan kuljetuskilometrit ruoan suurimmiksi ympäristövaikutuksiksi (Hartikainen *y.m.* 2014; ks. myös Kasslin ja Valkeapää 2014 haastattelusitaatit). Kuljetuskilometriä vaikutuksen yliarviointi on havaittu myös ulkomaisissa tutkimuksissa (esim. Shi *y.m.* 2016). Näiden löydösten perusteella riskinä on, että oikeudenmukaisuuden kannalta keskeisenä pidetty ja korkea kannatusta nauttiva lähiruoan edistäminen (esim. Kuhmonen *y.m.* 2015) nähdään samalla riittävänä tapana edistää ruokajärjestelmän ekologista kestävyttä. Ekologinen kestävyys edellyttää kuitenkin systeemitason muutosta kohti kasviperäisempää ruokajärjestelmää (esim. Sabaté & Soret 2014; Aiking 2014).

Jos ruokademokratia tuottaa ruokapolitiikkaa, joka keskittyy lähiruoan tukemiseen, järjestelmätason kestävyystransitio voi jäädä toteutumatta Suomen kaltaisessa maassa, jossa kotimainen ruokajärjestelmä on voimakkaasti eläinperäinen: ilman tukia lasketuissa rahavirroissa kotieläintuoton osuus on noin 50 % maatalouden kokonaistuotosta (Niemi & Väre 2017). Vaikka edistettävät arvot sisältäisivät sekä oikeudenmukaisuuden että ekologisen kestävyuden kuten yleisesti ruokaoikeudenmukaisuuden diskurssissa nähdään olevan (esim. Glennie & Alkon 2018), tiedolliset puutteet saattavat johtaa suosimaan keinoja, joiden uskotaan edistävän molempia arvoja mutta jotka edistävät vain ruokaoikeudenmukaisuutta eivätkä ekologista kestävyttä. On siis syytä suhtautua varauksella ajatukseen, että ruokademokratian lisääminen edistäisi sekä ruokaoikeudenmukaisuutta että ekologista kestävyttä, vaikka ympäristövaikutuksiin puuttumisen edellytykset saattaisivat toki parantua ruoantuotannon tullessa lähemmäksi kuluttajia. Toisaalta aivan viime aikoina suomalaisessa julkisessa keskustelussa on kiinnitetty huomiota alkutuotannon ja eläinperäisten tuotteiden ympäristökuormitukseen etenkin ilmastovaikutusten osalta, kun keskustelu ilmastomuutoksesta ja ruokavalintojen vaikutuksista on kulminoitunut lihankulutukseen. Olisikin tärkeää tehdä ajantasainen tutkimus siitä, ovatko kuluttajien käsitykset ruoan ympäristövaikutuksista muuttuneet jo yleisellä tasolla edellisen selvityksen (Hartikainen *y.m.* 2014) jälkeen, vai onko kyse yhä pienehköstä joskin kasvavasta tiedostavasta joukosta.

Ympäristöpoliittisiin kysymyksiin liittyvän demokratian lisäämisen haasteet on tunnustettu politiikan tutkimuksessa jo aiemmin. Huomiota on kiinnitetty siihen, että kompleksisten ympäristöongelmien kohdalla osallistamisen lisääminen ei itsessään takaa sisällöllisesti laadukkaampia päätöksiä (esim. Rydin & Pennington 2000). Kriitikki ei sinänsä tarkoita vaatimusta ympäristöllisen päätöksenteon jättämisestä virkamiesten tai tieteellisten asiantuntijoiden käsiin: demokraattiset perusoikeudet edellyttävät mahdollisuutta osallistua politiikkaprosesseihin laajemmin kuin vain äänestämällä, ja vaikuttamisen mahdollisuus on erityisen tärkeää päätösten legitimitetille (Järvelä *y.m.* 2018).⁵ Onkin tärkeää kiinnittää huomiota siihen, miten asiantuntijatieto voidaan integroida niin sanottuun maallikko- tai kansalaistietoon (Bryson *y.m.* 2013), jotta vältetään vaara asiantuntijajääniä ylivallasta ja poliittisten kysymysten redusoitumisesta tieteellis-tekniseksi ongelmiksi. Huomiota tulisi kiinnittää myös osallistamisen laatuun määrän sijaan: tämä tarkoittaa osallistamisen tavoitteiden määrittelyä, osallistavien prosessien huolellista suunnittelua sekä pysyvämpien vaikutuskanavien luomista (Järvelä *y.m.* 2018). Kansalaisten muodostamat ruokapolitiittiset neuvostot voisivat olla eräs malli tällaisen toiminnan edistämiseen, kunhan niiden tasapuolisesta edustavuudesta pidetään huoli.

Ruokademokratian tueksi tarvitaan myös ruokakasvatusta, joka lisää kansalaisten osaamista ja tietoutta ruokajärjestelmän sosiaalisista ja ympäristövaikutuksista. Myös relevanttien poliittisten taitojen ja tietojen kehittäminen on ruokademokratian edellytys (Levkoe 2006). Toisin sanoen ruokademokratian lisääminen vaatii parikseen ruokakasalaisuutta, jossa ruokaan liittyvät oikeudet sekä velvollisuudet ja ymmärrys niistä yhdistyvät hyvin toimintavalmiuksiin (Gómez-Benito & Lozano 2014). Valtioneuvoston uusi ruokapolitiittinen selonteko (MMM

5. En myöskään siis väitä, että virkamiehet oletusarvoisesti olisivat ruokajärjestelmän ympäristövaikutusten suhteen valistuneempia ja tekisivät parempaa politiikkaa. Väitteeni kohdistuu ainoastaan keskeiseen oletukseen oikeudenmukaisuusdiskurssissa, jonka mukaan ruokajärjestelmän kaikkinaisen (myös ekologinen) kestävyys paranee ruokademokratiaa lisäämällä.

2018, 4) tunnistaa ruokakansalaisuuden käsitteen ja määrittelee sen tietoisuudeksi ruoan kokonaisvaltaisesta laadusta mukaan lukien terveys ja turvallisuus sekä ruokajärjestelmän laatutekijöistä (oikeus ruokaan, ruoan eettisyys ja reiluus, ympäristövaikutukset ja kulttuurisuus). Määritelmä on varsin kapea mutta sitä voidaan pitää edistyksenä, sillä edellinen selonteko vuodelta 2010 ei sisältänyt edes mainintaa ruokakansalaisuudesta. Uusi selonteko esittää, että ruokapolitiikan tulisi tukea ruokakansalaisuuden rakentumista ja puhuu osallistavasta ruokajärjestelmästä, jossa kuluttajat osallistuvat nykyistä syvemmin järjestelmän toimintaan. Asiakirjassa mainittujen osallisuutta lisäävien lähiruokatoimintojen ja koululaisten ruokakasvatuksen lisäksi tarvitaan aikuisille suunnattua tiedollista ruokakasvatusta sekä poliittisten taitojen lisäämistä.

Yhteenveto

Oikeudenmukaisessa ruokajärjestelmässä ruoan tuotannon, jalostuksen ja myynnin hyödyt ja haitat jakautuvat kohtuullisen tasaisesti ja kaikilla ihmisillä on mahdollisuus hankkia riittävästi ravitsevaa, turvallista ja heille soveltuvaa ruokaa sekä osallistua ruokajärjestelmän toimintaa koskevaan päätöksentekoon. Nykyiseen ruokajärjestelmään sisältyy monia eriarvoisuuksia, jotka liittyvät niin ruokaketjun eri toimintoihin kuin niiden vaikutuksiinkin ja joita esiintyy niin globaalilla kuin paikallisemmilla tasoilla. Eräs eriarvoisuutta lisäävä ja tulevaisuuden ruoantuotantoa merkittävästi uhkaava tekijä on globaali ympäristön tilan heikkeneminen, joka tulee vaikeuttamaan ruoantuotantoa ja jonka aiheuttamat haitat jakautuvat epätasaisesti eri alueiden ja ihmisryhmien kesken. Toisaalta ruokajärjestelmä on itse yksi merkittävimpiä ihmisperäisten ympäristöhaittojen aiheuttajia. Näin ollen ruokaoikeudenmukaisuus ja ekologinen kestävyys liittyvät vahvasti ja vuorovaikutteisesti toisiinsa.

Ruokaoikeudenmukaisuuden ja ympäristökysymyksen välillä vallitsee kuitenkin monimutkainen ja jännitteinen suhde. Ruokaoikeudenmukaisuuden edistäminen saattaa lisätä ympäristöhaittoja tässä artikkelissa kuvattujen mekanismien välityksellä. Toisaalta ihmistoiminnan ympäristövaikutusten vähentäminen esimerkiksi voimakkain ilmastotoimin voi vähentää ruokaoikeudenmukaisuutta, jos ilmastotoimien vaikutukset heikentävät ruoantuotannon mahdollisuuksissa tietyillä alueilla esimerkiksi vaikuttamalla käytettävissä olevaan viljelyalaan, muihin ympäristötekijöihin tai ruoan ja energian hintaan. Oikeudenmukaisen ja ekologisesti kestävä ruokajärjestelmän rakentamiseen vaaditaan aktiivista ruokapolitiikkaa, joka ottaa molemmat näkökulmat huomioon.

Oikeudenmukaisuuden ja ekologisen kestävyuden välisiä jännitteitä on käsitelty toistaiseksi melko vähän oikeudenmukaisuuden kirjallisuudessa, vaikka oikeudenmukaisuuden ja kestävyuden tavoitteiden yhdistäminen on yhdistänyt alan tutkijoita ja kansalaisliikettä (esim. Allen 2010; Agyeman 2013; Glennie & Alkon 2018). Jännitteet tarkoittavat haasteita oikeudenmukaisemman ja ekologisesti kestävä ruokajärjestelmän luomiselle. Tässä artikkelissa erityishuomion kohteena on ollut ruokaoikeudenmukaisuuden diskurssissa keskeisen lähiruoan ja ekologisen kestävyuden välinen suhde. Oikeudenmukaisuutta yleisesti tarkasteleva kirjallisuus ja kansalaistoiminnan empiirinen tutkimus osoittavat, että lähiruoka mielletään usein lähtökohtaisesti myös ekologisesti kestäväksi ruoaksi, mikä selittyy muun muassa (joskaan ei pelkästään) sillä, että kuljetuksen osuus ruoan ympäristövaikutuksista yliarvioidaan. Kuitenkin kuljetusmatkoja huomattavasti tärkeämpää on alkutuotanto ja etenkin tuotantosuunta: siirtyminen kasvipäisempään ruokajärjestelmään on monien tutkijoiden mukaan välttämätöntä ekologisen kestävyuden saavuttamiseksi. Lähiruoan edistäminen ei itsessään edistä tätä rakenteellista muutosta, jos eläintuotanto on vallitsevassa järjestelmässä merkittävässä roolissa ja jos toiminnalla keskitytään tukemaan olemassa olevia tuotantomuotoja systeemisten muutosten sijaan.

Samoista jännitteistä johtuen ruokaoikeudenmukaisuuden ideaan sisältyvä vaatimus ruokademokratian lisäämisestä vaatii huolellista suunnittelua, jotta se toteuttaisi sekä oikeudenmukaisuuden että ekologisen kestävyuden tavoitteita. Jos ruokademokratiassa toimitaan vallitsevien tiedollisten käsitysten pohjalta, rakennetason muutostarpeeseen ei välttämättä kiinnitetä riittävästi huomiota, eikä ruokademokratia tällöin edistä riittävästi ruokajärjestelmän

ekologista kestävyyttä. Nämä haasteet eivät ole kuitenkaan syy olla politisoimatta ruokaa tai lisäämättä ruokademokratiaa. Jos ympäristöongelmien vaatimat muutokset ruokajärjestelmässä tapahtuvat markkina- tai teknologjavetoisesti tai muiden politiikkatoimien vaikutuksesta, niiden seuraukset voivat olla epäoikeudenmukaisia. Ruokapolitiikkaa tarvitaankin ohjaamaan kestävyysmuutosta hallitusti oikeudenmukaisuutta edistävään suuntaan. Samoin kansalaisten osallistaminen päätöksentekoon on keskeistä demokraattisen järjestelmän perusoikeuksien ja ruokaoikeudenmukaisuuden poliittisen aspektin kannalta. Aktiivisen ruokapolitiikan tueksi tarvitaan aktiivisia ja valistuneita kansalaisia. Yhteiskunnan tulee rakentaa ja tuottaa ruokakansalaisuutta, joka ilmenee kansalaisten tietoutena ruokajärjestelmän toiminnasta ja sen vaikutuksista sekä aktiivisena ruokaan liittyvänä toimijuutena yksityisessä sfäärissä (kulutusvalinnat) ja kollektiivisen toiminnan kautta (Gómez-Benito & Lozano 2014; vrt. myös MMM 2018). Olennaista on politisoida ruoka kysymykseksi, jonka ympäristöllinen merkittävyys ymmärretään nykyistä paremmin ja johon liittyvässä päätöksenteossa käytetään tukena sekä tieteellistä tietoa ruokajärjestelmän ympäristövaikutuksista että kansalaistietoa oikeudenmukaisen ruokajärjestelmän laatutekijöistä. Yhteiskunnallisten ruokatutkijoiden eräs tärkeä tehtävä tulevaisuudessa olisikin nähdäkseni tutkia ja kehittää mielekkäitä vuoropuhelun muotoja, joissa kansalaiset osallistetaan sekä oikeudenmukaisemman että ekologisesti kestävämmän ruokajärjestelmän rakentamiseen.

Lähteet

- Agyeman, J. (2013) *Introducing just sustainabilities: Policy, planning, and practice*. Zed Books, London.
- Aiking, H. (2014) Protein production: Planet, profit plus people? *American Journal of Clinical Nutrition* 100(1) 483–489. <https://doi.org/10.3945/ajcn.113.071209>
- Alkon, A. H. & Agyeman, J. (eds). (2011) *Cultivating Food Justice: Race, Class, and Sustainability*. MIT Press, Massachusetts.
- Alkon, A. H. & Norgaard, K. M. (2009) Breaking the Food Chains: An Investigation of Food Justice Activism. *Sociological Inquiry* 79(3) 289–305. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.2009.00291.x>
- Allen, P. (2010) Realizing justice in local food systems. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 3(2) 295–308. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsq015>
- Bailey, R. (2011) Growing a better future: Food justice in a resource-constrained world. *Oxfam Policy and Practice: Agriculture, Food and Land* 11(2) 93–168.
- Born, B., & Purcell, M. (2006) Avoiding the local trap: Scale and food systems in planning research. *Journal of planning education and research* 26(2) 195–207.
- Bryson, J. M., Quick, K. S., Slotterback, C. S. & Crosby, B. C. (2013) Designing public participation processes. *Public administration review* 73(1) 23–34. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2012.02678.x>
- Cadieus, K. V., & Slocum, R. (2015). What does it mean to do food justice? *Journal of political ecology* 22(1) 1–26.
- Clark, M., & Tilman, D. (2017) Comparative analysis of environmental impacts of agricultural production systems, agricultural input efficiency, and food choice. *Environmental Research Letters* 12(6) 064016.
- Coley, D., Howard, M. & Winter, M. (2009) Local food, food miles and carbon emissions: A comparison of farm shop and mass distribution approaches. *Food policy* 34(2) 150–155. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2008.11.001>
- Eriksen, P. J. (2008) Conceptualizing food systems for global environmental change research. *Global environmental change* 18(1) 234–245. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2007.09.002>
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. 2018. The State of Food Security and Nutrition in the World 2018. Building climate resilience for food security and nutrition. Rome, FAO. <http://www.fao.org/3/I9553EN/i9553en.pdf>
- Garnett, T. (2009) Livestock-related greenhouse gas emissions: impacts and options for policy makers. *Environmental Science & Policy* 12(4) 491–503. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2009.01.006>
- Garrett, R. D., & Rausch, L. L. (2016) Green for gold: social and ecological tradeoffs influencing the sustainability of the Brazilian soy industry. *The Journal of Peasant Studies* 43(2) 461–493.
- Gilson, E. (2014) Vote With Your Fork?: Responsibility for Food Justice. *Social Philosophy Today* 30, 113–130. <https://doi.org/10.5840/socphiltoday20144215>
- Glennie, C. & Alkon, A. H. (2018) Food justice: cultivating the field. *Environmental Research Letters* 13(7) 073003. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/aac4b2>
- Gómez-Benito, C. & Lozano, C. (2014) Constructing Food Citizenship: Theoretical Premises and Social Practices. *Italian sociological review* 4(2) 135–156.
- Gottlieb, R. & Fisher, A. (1996) First feed the face: environmental justice and community food security. *Antipode* 28, 193–203. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.1996.tb00522.x>
- Gottlieb, R. & Joshi, A. (2013) *Food Justice*. MIT Press, Massachusetts.
- Hartikainen, H., Roininen, T., Katajajuuri, J. & Pulkkinen, H. (2014) Finnish consumer perceptions of

- carbon footprints and carbon labelling of food products. *Journal of Cleaner Production* 73, 285–293. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.09.018>
- Herrero, M., Thornton, P. K., Notenbaert, A. M., Wood, S., Msangi, S., Freeman, H. A., ... & Lynam, J. (2010) Smart investments in sustainable food production: revisiting mixed crop-livestock systems. *Science* 327(5967) 822–825.
- Hickel, J. (2016) The True Extent of Global Power and Hunger: Questioning the Good News Narrative of the Millennium Development Goals. *Third World Quarterly* 37(5) 749–767. <https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1109439>
- Holt-Giménez, E. (2011) Food Security, Food Justice, or Food Sovereignty? In Alkon, A. H. & Agyeman, J. (eds.) *Cultivating Food Justice: Race, Class, and Sustainability*, 309–330. MIT Press, Massachusetts.
- Huttunen, S., & Oosterveer, P. (2017) Transition to sustainable fertilisation in agriculture, a practices approach. *Sociologia Ruralis* 57(2) 191–210.
- Iglesias, A., & Garrote, L. (2015) Adaptation strategies for agricultural water management under climate change in Europe. *Agricultural water management* 155, 113–124.
- IPES International Panel of Experts on Sustainable Food Systems. (2018) ‘Towards a Common Food Policy for the EU’: Framing paper for the EU Food and Farming Forum 2018. Lausunloluonnos. <<http://www.ipes-food.org/images/CoreDocs/Towards-a-Common-Food-Policy-for-the-EU.pdf>> 12.6.2018.
- Järvelä, M., Lanki, T., Ratinen, I., Kortetmäki, T., Huttunen, S. & Turunen, A. (2018) *Osallistaminen ilmastopoliitikassa*. Suomen Ilmastopaneelin raportti 1/2018. http://www.ilmastopaneeli.fi/wp-content/uploads/2018/10/Osallistaminen-ilmastopoliitikassa-loppuraportti_final_220818.pdf
- Kasslin, O. & Valkeapää, A. (2014) *Lähiiruokaa koskevat arvot ja asenteet Suomessa*. Raportteja 138. Ruralia-instituutti, Helsinki. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/229373/Raportteja138.pdf>
- Koizumi, T. (2015) Biofuels and food security. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52(December) 829–841. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.06.041>
- Kuhmonen, T., Hyvönen, K., Ahokas, I., Kaskinen, J. & Saarimaa, R. (2015) *Paikallinen ruoka ja kestävä kehitys*. Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turku. https://www.utu.fi/fi/yksikot/ffrc/julkaisut/e-tutu/Documents/eTutu_7-2015.pdf
- Lang, T., & Barling, D. (2012) Food security and food sustainability: reformulating the debate. *The Geographical Journal* 178(4) 313–326.
- Lang, T. & Heasman, M. (2015) *Food wars: the global battle for mouths, minds and markets*. Routledge, London.
- Levkoe, C. Z. (2006) Learning democracy through food justice movements. *Agriculture and Human Values* 23(1) 89–98. <https://doi.org/10.1007/s10460-005-5871-5>
- Luonnonvarakeskus (2018) Katovuosi toteutuksessa. <<https://www.luke.fi/uutiset/katovuosi-toteutuksessa/>>. 1.10.2018.
- Maa- ja metsätalousministeriö (MMM) (2018) *Ruoka2030*. Valtioneuvoston selonteko ruokapolitiikasta. Suomi-ruokaa meille ja maailmalle. <https://mmm.fi/documents/1410837/1923148/Ruokapoliittinen+selonteko+Ruoka2030/d576b315-41fe-4e9d-9d02-8462c5ae5895/Ruokapoliittinen+selonteko+Ruoka2030.pdf>
- McWilliams, J. E. (2009) *Just Food: Where Locavores Get It Wrong and How We Can Truly Eat Responsibly*. Little, Brown and Company, New York.
- Mooney, P. & Hunt, S. (2009) Food Security: The Elaboration of Contested Claims to a Consensus Frame. *Rural Sociology* 74(4) 469–497. <https://doi.org/10.1111/j.1549-0831.2009.tb00701.x>
- Määttä, S. & Törmä, H. (2012) *Varsinais-Suomen ruuanuotannon aluetaloudellisen vaikuttavuuden selvitys*. Raportteja 89, Helsingin yliopisto, Ruralia-instituutti. <http://www.helsinki.fi/uralia/julkaisut/pdf/Raportteja89.pdf>
- Nestle, M. (2000) Ethical dilemmas in choosing a healthful diet: Vote with your fork! *Proceedings of the Nutrition Society* 59(4) 619–629. <https://doi.org/10.1017/S0029665100000872>
- Nestle, M. (2013) *Food Politics. How the Food Industry Influences Nutrition and Health*. University of California Press, Berkeley.
- Niemi, J. & Väre, M. (toim.) (2017) *Suomen maa- ja elintarviketalous 2016/2017*. Helsinki: Luonnonvarakeskus. https://www.luke.fi/wp-content/uploads/2017/04/luke-luobio_17_2017.pdf
- Oosterveer, P. & Sonnenfeld, D. (2012) *Food, Globalization and Sustainability*. Earthscan, London.
- Pollan, M. (2009) *The omnivore's dilemma: A natural history of four meals*. Penguin Press, New York.
- Poore, J., & Nemecek, T. (2018) Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. *Science* 360(6392) 987.
- Porter, J. R. *ym.* (2014) Food security and food production systems. In Field, C. B. *ym.* (eds.) *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, 485–533. Cambridge University Press, Cambridge and New York. http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/wg2/WGIIAR5-Chap7_FINAL.pdf
- Puupponen, A., Paloviita, A., Kortetmäki, T. & Silvasti, T. (2017) Suomalaisten maatilojen resilienssi osana tulevaisuuden ruokaturvaa. *Maaseudun uusi aika* 25(2) 23–37.
- Raijas, A. (2017) Onko kaikilla varaa syödä terveellisesti ja vastuullisesti? *Yhteiskuntapolitiikka* 82(4) 468–471.
- Ripple, W. J., Wolf, C., Newsome, T. M., Galetti, M., Alamgir, M., Crist, E., ... & 15,364 scientist signatories from 184 countries. (2017) World Scientists' Warning to Humanity: A Second Notice. *BioScience* 67(12) 1026–1028. <https://doi.org/10.1093/biosci/bix125>
- Rydin, Y. & Pennington, M. (2000) Public participation and local environmental planning: The collective action problem and the potential of social capital. *Local Environment* 5(2) 153–169. <https://doi.org/10.1080/13549830050009328>

- Räsänen, K., Saarinen, M., Kurppa, S., Silvenius, F., Rüpi, I., Nousianen, R., Erälänna, L., Mattinen, L., Jaakkola, S., Lento, S. & Mäkinen-Hankamäki, S. (2014) *Läbiruuan ekologisten vaikutusten selvitys*. Raportti 145, MTT, Jokioinen. <http://www.mtt.fi/mttraportti/pdf/mttraportti145.pdf>
- Sabaté, Joan, and Sam Soret. (2014) Sustainability of plant-based diets: back to the future. *The American journal of clinical nutrition* 100(S1) 476S–482S. <https://doi.org/10.3945/ajcn.113.071522>
- Schanbacher, W. D. (2010) *The politics of food: the global conflict between food security and food sovereignty*. ABC-CLIO, Santa Barbara.
- Scharber, H., & Dancs, A. (2016) Do locavores have a dilemma? Economic discourse and the local food critique. *Agriculture and human values* 33(1) 121–133. <https://doi.org/10.1007/s10460-015-9598-7>
- Schiff, R. (2008) The role of food policy councils in developing sustainable food systems. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition* 3(2–3) 206–228.
- Shi, J., Visschers, V. H. M., Bumann, N. & Siegrist, M. (2016) Consumers' climate-impact estimations of different food products. *Journal of Cleaner Production* 172(1) 1646–1653. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.11.140>
- Silvasti, T. (2015) Food aid – normalising the abnormal in Finland. *Social Policy and Society* 14(3) 471–482. <https://doi.org/10.1017/S1474746415000123>
- Sireni, M. (2007) *Vaihtoehtoista ruoantuotantoa kehittämässä. Analyysi maakunnallisista elintarvikkestrategioista*. Raportti 6/2007, Karjalan tutkimuslaitos, Joensuu. http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-219-088-8/urn_isbn_978-952-219-088-8.pdf
- Springmann, M., Clark, M., Mason-D'Croz, D., Wiebe, K., Bodirsky, B. L., Lassaletta, L., ... & Jonell, M. (2018) Options for keeping the food system within environmental limits. *Nature* 562(7728) 519–525. <https://doi.org/10.1038/s41586-018-0594-0>
- Steinfeld, H., Gerber, P., Wassenaar, T. D., Castel, V., Rosales, M., Rosales, M., & de Haan, C. (2006) *Livestock's long shadow: environmental issues and options*. FAO, Rome.
- The Observatory of Economic Complexity (2018). <<https://atlas.media.mit.edu/en/>>. 12.6.2018.
- Vaarama, M., Karvonen, S., Kestilä, L., Moisio, P., & Muuri, A. (2010) Suomalaisten hyvinvointi 2014. THL. <<http://www.julkari.fi/handle/10024/125340>>.
- Valkila, J., & Nygren, A. (2009) Impacts of Fair Trade certification on coffee farmers, cooperatives, and laborers in Nicaragua. *Agriculture and Human Values* 27(3) 321–333. <https://doi.org/10.1007/s10460-009-9208-7>
- van Dooren, C., Marinussen, M., Blonk, H., Aiking, H. & Vellinga, P. (2014) Exploring dietary guidelines based on ecological and nutritional values: A comparison of six dietary patterns. *Food Policy* 44(Feb) 36–46. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2013.11.002>
- Vermeulen, S. J., Campbell, B. M., & Ingram, J. S. (2012) Climate change and food systems. *Annual Review of Environment and Resources* 37: 195–222. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-020411-130608>
- Valtion ravitsemusneuvottelukunta (2014) *Terveyttä ruoasta – suomalaiset ravitsemussuosituksesi 2014*. https://www.evira.fi/globalassets/vrn/pdf/ravitsemussuosituksesi_terveytta-ruoasta_2014_fi_web_v4.pdf
- Weber, C. L., and H. S. Matthews. (2008) Food-Miles and the Relative Climate Impacts of Food Choices in the United States. *Environmental Science and Technology* 42(10) 3508–3513. <https://doi.org/10.1021/es702969f>
- Wekerle, G. R. (2004) Food justice movements: Policy, planning, and networks. *Journal of Planning Education and Research* 23(4) 378–386.
- Wilson, C., & Tisdell, C. (2001). Why farmers continue to use pesticides despite environmental, health and sustainability costs. *Ecological Economics* 39(3) 449–462. [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(01\)00238-5](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(01)00238-5)
- Yhdistyneet Kansakunnat (YK) (1948) Universal declaration of human rights. UN General Assembly. <<https://www.obchr.org/EN/UDHR/Pages/UDHRIndex.aspx>>.
- YLE (2014) Kaura on nyt niin halpaa, että sitä kannattaa polttaa uunissa – voimalaitokset ovat vielä varovaisia. <<https://yle.fi/uutiset/3-7424589>>. 10.10.2018
- Young, I. M. (2011) *Responsibility for justice*. Oxford University Press, New York.